

ד"ר יבגני מריאנצ'יק
(האקדמיה היהודית הממלכתית ע"ש הרמב"ם, מרכז למדעים היהודיים, מוסקוה, רוסיה)

הבעיות בהקניית התקן הלשוני בהקשר ניגודים וסתירות בין ספרי לימוד, ספרי נורמה ופרסומי האקדמיה ללשון העברית.

המצב בהוראת הלשון העברית בת זמננו באוניברסיטאות מתאפיין עתה בעלייתו הניכרת של מספר התלמידים המתקבלים למוסדות השכלה גבוהה. מובן שמחמת נסיבות ידועות בעתה של ברית המועצות לשעבר רק אחדים היו הסטודנטים אשר למדו עברית, ואילו המוני היהודים שלא ניתנה להם אפשרות זו למדו מפי מוריהם בקבוצות פרטיות שפעלו מדי פעם גם בתנאי מחתרת. צמיחתן של קבוצות אלה חלה בעת ובעונה אחת עם שקיעתה של ברית המועצות ומורים פרטיים רבים עברו מקבוצותיהם אל האולפנים שהרבו להיפתח ברחבי חמ"ע.

כעבור שנים אחדות החלו להיפתח גם אוניברסיטאות יהודיות (ובניהן גם ממלכתיות) שהכוונה הייתה ללמד בהן את השפה המודרנית. התברר שהמרצים המקצועיים שלימדו את הלשון העברית בזמן הסובטי אינם מסוגלים לבד להכשיר מספר סטודנטים אדיר, ואז שותפו לעבודה באוניברסיטאות המורים שסופר עליהם לעיל ותלמידיהם, בעלי תואר אקדמאי אולם על פי רוב - לא בבלשנות, אותם מורים הקדישו קודם לכן שנים ללימודי העברית וכן להוראתה - אך לא כדרישות תכנית האוניברסיטה.

ובתנאים אלה חלה השאיפה להסתמך על העבודה שנעשתה בארץ ולהשתמש בסדרת הספרים אשר הורכבו והוצאו לאור באוניברסיטה העברית בירושלים. ספרים אלה הרשימו אותנו בעקביותם ובתכנית ברורה שעליה מבוססת הסדרה כולה. לכאורה הסתבר שיעדי ההוראה יושגו אם המורה ישתלט על התכנית ופשוט יעקוב אחרי ספרי הלימוד. ואמנם השימוש בהם אפשר להעלות את רמת ההוראה, לעורר אצל המרצים תחושת סדר ואצל הסטודנטים - תחושת ביטחון עצמי. ואף על פי כן התברר בפועל שהבעיות הלכו ורבו והעיקרית מהן הייתה: הסתירות.

לא זו בלבד שספרי הלימוד סתרו את ספרי הדקדוק העברי שמזמן הועמדו לרשות המורים, אלא שהתגלו ניגודים ביניהם ואפילו בתוכם. ואם ניתן להניח שמחברי הספרים העובדים במחלקה אחת אינם מכירים זה את זה ואינם מתעניינים איש ביצירת רעהו, הרי קשה להסביר כך את הטענות המנוגדות בפי איש אחד. כך, למשל, בספר *"תחביר לרמה ג": 39* ניתנת צורת פועל התהוות **'נעשה ל'** - אולם הספר *"תחביר לרמה ד": 5* מאת אותה המחברת מודיע שאין שום **'ל'** בצורה זו. נקרא בספר זה ונדע שכשם שהביטוי **'מכיוון ש'** יכול לפתוח במשפט, כך גם הביטוי **'משום ש'** יכול לעשות זאת. אך סותרת טענה זו את הספר *"תחביר+: 32* המיועד לסיכום.

נוסיף לקרוא את ספרי התחביר ונלמד מהספר *"תחביר לרמה ו': 22* מתי ניתן להמיר **'ש'** במשפטי לווזאי ב'ה'. אך כל המעז להבין את המילה **'ניתן'** כ'**אפשר'** יפסיד בבחינתו באוניברסיטה העברית מאחר שרווחת שם הדעה, שהמרה זו חובה היא. ונופתע כאשר נשווה את הכלל הניתן לנאמר בספר הקודם *"קובץ תרגילי תחביר לרמה ה': 15* היות שתנאי המרה זו שונים בעקרונותיהם. ונלמד שהמילה **'בעוד'** הריהי מילת הנגדה *"תחביר+: 38* ולא דווקא מילת זמן (כך לדעת אבא בנדויד), ונראה שיידוע מילית שלילה **'אי'** סותרת את ניסוח הכלל בעמוד הבא. ודוגמות כגון אלו מושכות את עינו של המתבונן בהן.

אין פלא אפוא שהסטודנטים, הלומדים לפי ספרי האוניברסיטה העברית, ספרים הסותרים זה את זה, יתייחסו עם משך הזמן בלעג גם לכל יתר הכללים בציפייה שגם בהם יתגלו הניגודים. ומה היא דרך המורה המסכן שיש את נפשו להקפיד על כללי הדקדוק? אבל ייתכן שוגים מחברי ספרי הלימוד ופשוט מרשים לעצמם להכניס צורות מדוברות לתוך תהליך הלימודים... הרי רבים גם ספרים המיועדים לשיפור הסגנון ושמא יש להיעזר בהם.

בדיקת ספרי נורמה ומילונים, שממליצה עליהם האקדמיה ללשון העברית, אישרה חלקית הנחה זו. כך השתכנעו הסטודנטים שאין להשיב לשאלה כמו שמרבים לעשות ב"ללמוד עברית ברמה ג'" אלא עליה בלבד, וכן שהפועל 'לגרום' שיש לו משלים אחד, מצריך מלת יחס 'ל' ולא 'את', ובמקום 'מעליו' בספר "קדימה ה': 39" יש לומר "מעל לו", ואין לומר 'אלא אם' (לפי "מעברית קלה לדגילה": 18) - כי אם 'אלא אם כן'. ואם נבדוק לגופן את הטענה האחרונה במקורותינו, מובטחת לנו תדהמה פתאומית. כך ניווכח בקלות שמופיעה צורה 'אלא אם' במשנה ואף בתלמוד בבלי... ואפילו מודיעים לנו ב"זדייק" שרק אחרי משפט שלילה מופיע ביטוי זה - ישנן דוגמות סותרות בתוספתא ובמשנה...

ובתחום הפועל גילינו סטיות מהתקן הקיים. כך, למשל, צורת הנסתרת בעבר מהשורש ס'ב'ב' בבניין הופעל ניתנת כהוספה ב"הפועל ללומדי עברית": וב"תרגילי פועל לרמה ו':". לעומת זאת בלוח הפעלים השלם הצורה היא הוספה. אך כאן מדובר, מבחינתי, לא בשגיאה אלא בסטייה בכוונה מהצורה שבטבלה, ובמילים אחרות - בהתקנת תקן חדש. והשוואת סיומות הפעלים בגזרות ל"י, ל"ג' (בפעל), או הקידומות בגזרת פ"א (בפעל) עשויה להנות את חובביה - עוד יחלפו שנים עד שעדכוני האקדמיה ייכללו בספרים שלומדים לפיהם.

ובכל זאת הביאה הבדיקה לידי אכזבה עמוקה אשר נבעה מהעובדה שרבים הניגודים בספרי נורמה גם בהשוואה לסתירות בספרי הלימוד. נדגים טענה זו בדוגמות מספר. היש הבדל בין 'מדוע' לבין 'למה' ? בוודאי, נאמר בספר "זדייק": 86 " (מדוע= מפני מה; למה= לשם מה). לא - טוען ראובן סיוון - סברה רווחת זו מוטעית היא, למעשה שתי הצורות - הן לסיבה והן לתכלית. השימוש הרווח ב'על מנת' במשמעות 'כדי' מוטעה הוא - כתוב ב"זדייק" אך שוב מסתייג מלפסלו "לקסיקון לשיפור הלשון" אם כי מנקודת מבטו של המחבר ראוי לתת את הדעת על ביטויים אחרים. הצורה 'בין...' ו' פסולה לפי "ילקוט תיקוני הלשון": 126 ואילו יצחק פרץ ב"עברית כהלכה": 214 - 215 " כותב בהסתמכו על המדרשים וכן על רש"י שגם צורה זו כשרה. המילון "רב מילים" מסביר את אחת המשמעויות של הביטוי "חוץ מן" כ'נוסף על' ואילו ראובן סיוון (54) מציין שיש להבחין ביניהן. ולדבריו מותר לומר 'די אוכל' ואילו ב"ילקוט תיקוני הלשון": 97 רק 'אוכל די'. וכשרה מבחינתו של ראובן סיוון הצורה 'היות ו' (41) לעומת דעתה של רחל קבלי (148).

בלית ברירה פנינו לאקדמיה ללשון העברית בבקשה להמליץ על המחברים שראוי להסתמך על דעתם. שני הספרים שעליהם המליץ ד"ר גבריאל בירנבאום, המזכיר המדעי, הם - "מדריך לשון לדדיו ולטלוויזיה" מאת אבא בנדויד ו"לקסיקון לשיפור הלשון" מאת ראובן סיוון. רכשנו גם את פרסומי האקדמיה עצמה, השתקענו בקריאתם וחיש מהר הבנו שגם התקווה האחרונה לשווא היא. אין הסכמה אף בקרב גדולי הלשון העברית. וככל שהם שוחים בים הדקדוק, כן מחמיר מצבם של המורים הטובעים בים זה וקל וחומר מצבם של תלמידיהם - הכול בעטייה של אי הבנה מי צודק בכל ויכוח ועל דברי מי משניהם ניתן להסתמך.

כך למשל מלגלג אבא בנדויד על הביטוי הרווח 'על ידי'. הוא מצביע שמשמעותו של ביטוי זה היא 'באמצעות' וממחיש את דבריו בדוגמה: 'במכתב התשובה שנשלח על ידי הנשיא דה גול למר קנדי' ומסביר שדה גול כאן אינו השולח אלא שליח לחלוקת מכתבים (היות שבאמצעותו נשלח המכתב). וכיצד לא להאמין לטענה כה מנומקת. אבל נפתח את "לקסיקון לשיפור הלשון" ונקרא שם הגדרה אחרת, אף כי שני המחברים מסכימים שיש להימנע משימוש בצורה זו ככל האפשר (אך אל לנו לשכוח שמשמשת צורה זו בספרי לימוד וכן בעיתונים). לדבריו של אבא בנדויד פסולה הצורה כגון 'בעוד הרבה מקומות' (אלא רק 'עוד בהרבה מקומות') ואילו לדבריו של ראובן סיוון כשרה היא.

כיצד להשתמש במילה 'אילולא'? אין בכך שום סתירה בין "עברית כהלכה" ובין "מדריך לשון לדדיו ולטלוויזיה": לפני הפסוקית הצורה הנכונה היא 'אילולא ש' בלבד ואילו במדרשי אגדה מופיעה צורה 'פסולה' ללא 'ש'. ואם נוסיף לנתח מילה זו לפי "לקסיקון לשיפור הלשון", נתבלבל קשות: לדעת המחבר, זהות המילים 'אילולא' ו'לולא' ויש להעדיף את 'אילולא' על 'אילולי' (בניגוד לכל שאר הספרים). ואם נקדיש זמן מה לפועל 'להעדיף', יוקנה לנו שבניגוד לראובן סיוון הסובר שפועל זה מצריך מילת יחס 'על' בלבד, אבא בנדויד מבחין בין השימוש

בו ב'על' לבין ב'מן'. ואם ראובן סיוון מקבל את הביטוי 'כנראה ש', עמיתו רואה שיבוש בצירוף זה. נלמד בספרו של אבא בנדויד שיש לתת הבחנה בין 'נפטר' ל'מת', והמומחה האחר אינו מסכים לכך. מר סיוון טוען שהצירופים 'מאיפה' ו'לאיפה' אינן נחשבות לשגיאה, אבל אבא בנדויד שוב סותר את זה. ולדעתה של רבקה הלוי אף צורה 'נחשב ל' אינה תקינה. והביטוי 'החל מן' גורם לוויכוח, בהיותו כשר לחלוטין מבחינת ראובן סיוון - ולעומת זאת אבא בנדויד נוקט עמדה האוסרת על השימוש אף בצירוף 'החל ב' אם אין קיים האיבר השני 'וכלה ב'.

ובהסתכלי בוויכוחם על, 'אי לכך' (מילה המוגדרת בספרי לימוד כשייכת למשלב סגנוני גבוה) חשתי חוש מוזר המורכב מהתלהבות ומתסכול. אפילו הגיית הצירוף שנויה במחלוקת: 'אִי לכך' לדברי אבא בנדויד שאינו חוסך על הַגְשׁוֹת, "צירוף זה בדוי וחסר יסוד ואין כל צורך לסרט משמעים ולבדות צירופים שלא היו ולא נבראו". ולדעתו של ראובן סיוון, 'אִילכך' וגם 'הִילכך' ויש לה זכות קיום.

ועל רקע זה קל לקלוט מ'לקסיקון לשיפור הלשון' שהצורה 'ראשון בניסן' אינה מוטעית הואיל והרמב"ם כתב כך. ואפשר לנגן 'על' פסנתר בלא לעמוד עליו. והצורה 'לבריאות' פסולה אף על פי שד"ר אבשלום קור מפרסם בטלוויזיה את דעתו האחרת. והביטוי 'היא שוקלת חמישים קילוגרמים' כשר (לצד 'משקלה הוא חמישים קילוגרמים')... ואין לומר 'כשם ש... כן' אלא 'כשם ש... כך' בלבד... והשימוש בו 'החיבור בין שני נסמכים לסמיכות אחת מוצדק לחלוטין. מי יתן ומידע זה יימסר לקפדנים בבתי ספר ובאוניברסיטאות שלא שמעו עליו ומוסיפים לענות את תלמידיהם הרבים.

ומ'מדריך לשון לרדיו ולטלוויזיה' יתברר שהמילה 'חרף' אינה שייכת למשלב גבוה כי אם גם היא "לא הייתה ולא נבראה". והביטוי 'עד שלא' מוטעה (הגם אצל ש"י עגנון?) - "עד שלא נבנתה תלפיות היה מלך הרוחות מושל שם בכל הארץ" - "מאויב לאוהב", מכיוון שיש לומר רק 'עד ש'. והביטויים 'להוציא את' וכן 'פרט ל' הנם "מונחים מיוחדים למדרשי הלכה ושם מקומם". אולם למרות הכול קשה להשלים עם הכלל שהמילה 'כדי' לעולם מצריכה לצרף אליה 'ש' וניתן להירגע אך ורק בתוך כדי התבוננות שהמחבר בכבודו ובעצמו עובר עליו.

והתשובות אשר משיבים באקדמיה ללשון העברית על השאלות כגון אלו הן: "לא נידון" ו"אין האקדמיה קובעת הרבה בשטח התחביר". לדעת המזכירות המדעית, יש לפתח את חוש הלשון העתידי לסייע במקרים מסובכים, אך מניין יופיע חוש זה אצל בני תפוצות השואפים לגדלו ולטפחו - החל בידיעת הכללים דווקא, דרך השימוש בהם בשיחה חופשית וכלה בפיתוח המיומנות הנדרשת.

ועוד לא ציינו כלום לגבי שפת העיתונים. נראה שגם שם קיים תקן מיוחד. אם נעיין בכל מאמר מכל עיתון ישראלי נוכל למנות בו עשרות סטיות מתקנות האקדמיה ללשון העברית. ורק חובב בדיחות יתעסק בבדיקת שמירת כללי הכתיב חסר הניקוד שעליהם עוברים בכל שורה כמעט. כללי הפיסוק ואויים לעיון נפרד: כיצד להקנות כללים כגון "אחרי הפסוקית שאינה פסוקית זיקה יכול לבוא פסיק, אלא אם (לא - 'אלא אם כן!') היא קצרה ביותר (לא - 'הקצרה ביותר!'). בדרך כלל לא יבוא פסיק לפני הפסוקית אבל אם היא ארוכה במיוחד יכול לבוא פסיק לפנייה". ושמא כדאי לקצר כלל זה ולהחליפו במשפט אחד: כללי הפסיק ביד הכותב בלבד...

נשים דגש גם בסטיות מהתקן בפרסומי האקדמיה ללשון העברית עצמה. בעמוד אחד נמצאים הצירופים 'נעשה' ו'נעשה ל'; 'נחשב' ו'נחשב כ'; ישנן דוגמות רבות שאין חוזרים בהן על מילות היחס לפני החלקים הכוללים, הכלל שהתלמידים בבתי ספר חייבים להקפיד עליו. וחוזרות שגיאות מסוימות בכללים אחדים מדי מהדורה במהדורה.

איזו מסקנה, מבחינתי, אפשר להסיק מהדוגמות לעיל? כל הלומד עברית בשטח מסוים זקוק למידע מדויק פן ילך שולל בתקנות רבות. תקנים רבים הסותרים זה את זה רק משעשעים את קרב הלומדים ולא יביאו לידי צמיחתה של הלשון הצחה - במיוחד בתפוצות. כל עוד

האקדמיה ללשון העברית תוסיף להסתייג מבעיות התחביר והסגנון, שטח ריק זה ייכבש מטעם מוסדות אחרים אשר ייאלצו להשתלט עליו בלא לשים לב זה לקיומו של זה. וכאשר תאבד תקוותו של המורה לסדר מוחלט בדקדוק הלשון העברית בת זמננו, נפסיד כולנו כעלה ניזף את הוראתה בתפוצות ברמה האוניברסיטאית. תקווה אני שלא יתגשם הדבר.

ביבליוגרפיה

1. אבא בנדויד, הדסה שי. מדריך לשון לרדיו ולטלוויזיה. ירושלים. תשל"ז.
2. ד"ר ראובן סיוון. לקסיקון לשיפור הלשון. תשמ"ה.
3. ד"ר יצחק פרץ. עברית כהלכה. תל-אביב. תשכ"ה.
4. יעקב בהט, מרדכי רון. ודייק. תל-אביב. תש"ס.
5. רחל קבלי. ידיעת הלשון לחטיבה העליונה. תשמ"ט.
6. חנה מגיד. ילקוט תיקוני לשון. תל-אביב. תשמ"א.
7. החלטות בדקדוק ומילים בשימוש כללי. ירושלים. תשנ"ה.
8. ההחלטות בדקדוק ובמינוח: התשנ"ד - התשנ"ז. ירושלים. תשנ"ח.
9. כללי הפיסוק החדשים. כללי הכתיב חסר הניקוד. ירושלים. תשנ"ו.
10. ד"ר שאול ברקלי. לוח הפעלים השלם. ירושלים. תשמ"ט.
11. תמר וייל, חוה פרסטיי. הפועל ללומדי עברית. ירושלים. תשנ"א.
12. נחמה ברס, אסתר דלשד. תרגילי פועל לרמה ה'. ירושלים. תשנ"ד.
13. הדסה גרסון. תרגילי פועל לרמה ו' (פטור). ירושלים. תש"ן.
14. ד"ר חייא זאהאן. תחביר לרמה ג'. ירושלים. תשנ"א.
15. ד"ר חייא זאהאן. תחביר לרמה ד'. ירושלים.
16. אסתר דלשד. קובץ תרגילי תחביר לרמה ה'. ירושלים.
17. ריקי בליבוים. תחביר לרמה ו'. חוברת תרגול לספר תחביר+. ירושלים. תשנ"ה.
18. ריקי בליבוים. תחביר+. ירושלים. תשנ"א.
19. מרדכי רוזן. פרקי לשוננו. ספר לימוד והדרכה. תשמ"ד.
20. אבשלום קור. הגיע זמן לשון. תשנ"ד.
21. רבקה הלוי. עברית בדגש לקסיקלי. ירושלים. תשנ"ד.
22. לשוננו לעם. מחזור מ"ט. חוברת א'. תשנ"ח.
23. לשוננו לעם. מחזור מ"ט. חוברת ד'. תשנ"ח.
24. רשימת פריטי מורפולוגיה ותחביר. ירושלים. תשמ"ד.